

Religijsko traganje za značenjima obrazovanja i odgoja

Mohammad Ali Barzаноoni

Univerzitet u Teheranu, Iran
i Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, Bosna i
Hercegovina

Rezime

Obrazovanje i odgoj kao jedna od nepobitnih nužnosti u životu ljudskog roda predstavljaju faktor koji pomaže čovjeku na njegovu putovanju životnom stazom humanosti, a uzimajući u obzir uzvišene ciljeve koje je religija potcrtala čovjeku, obrazovanje i odgoj bit će temeljni korak na stazi njegova navlastito izabranog upotpunjavanja.

Ovaj rad motrit će etimologiju značenja obrazovanja i odgoja, te kur'ansku upotrebu termina *pročišćenje* (تَزْكِيَة), koji je po svome značenju veoma blizak terminu odgoj. Osim toga, predstaviti će se autoritativna mišljenja o terminološkim odrednicama dvaju spomenutih izraza i na kraju ponuditi izbor iz definicija kao i ukazati na neke od bitnih značajki takvoga definiranja.

Ključne riječi: obrazovanje, odgoj, pročišćenje, obrazovanje i odgoj, obrazovanje i islamski odgoj.

Uvod

ČOVJEK JE STVORENJE s velikim mogućnostima i potencijalima ali i specifičnim kompleksnostima te se, uprkos izvanjskom jedinstvu, u njegovoj prirodi uočava neki vid mnoštvo. Stvorenje je u kojem, mada ograničeno, ali i u toj posvemašnjoj ograničenosti, pronalazimo neki vid beskonačnosti. Čovjek je još uvijek stvorenje nespoznato s obiljem potencijala akumuliranih u njegovoj prirodi.

Kao što se da primijetiti iz naslova ovoga rada, glavni cilj jeste predstavljanje značenja obrazovanja i odgoja, naglašavajući stajalište posljednje objavljene religije o ovoj temi. Svakodnevno širenje spektra aspekata i uglova obrazovno-odgojnog procesa u savremenom dobu opominje na nužnost nekog vida redefiniranja ovih pojmova. Pravilno i precizno razumijevanje značenja obrazovanja i odgoja, uz oslanjanje na religijske tekstove, pomoći će našem ispravnom djelovanju u ovom domenu u skladu sa preporukama religije. U osnovi, “trud vjerovjesnika i ideja poslanstva u svakom vremenu bila usmjerena na odgoj čovjeka; stvorenja odabranog nad svim ostalim stvaranjem; stvorenja čijim etičkim popravljanjem i svijet postaje etičniji, i koje svojim moralnim padom i svijet odvlači u nemoral” (Imam Homeini, 14: 15). Prema tome, oslonac islamskog pozivanja jeste pitanje odgoja, a islam jeste nauk o odgoju i izgradnji (ličnosti) (Qa’emi, 1363: 9).

O važnosti obrazovanja i odgoja dovoljno govori činjenica da je hazreti Ali, a. s., u svome, kazali bismo najvažnijem pismu, kao jednu od dužnosti vladara naveo “popravljanje naroda” (*Nehdžul-belaga*, pismo 53). Dakle, obrazovanje i odgoj jesu jedno od najvažnijih pitanja koja se tiču čovjeka, budući da je metoda oblikovanja čovjekove ličnosti i njegovo funkcioniranje u društvu povezana s metodom njegova obrazovanja i odgoja.

Ispravan odgoj i obrazovanje jedinke i naroda ima temeljnu ulogu u realiziranju materijalnih i duhovnih ciljeva društva. Posljedice zanemarivanja religijskog obrazovanja i odgoja pogubne su, posebno za mlade generacije, da se ne može šutjeti pred tom činjenicom. Međugeneracijski jaz, nebriga aktivno sposobnih i generacija koje će kreirati budućnost društva o sudbini zemlje, te njihova “ranjivost” naspram kulturnih ataka i strane propagande... neke su od posljedica nehata spram odgoja sadašnjih generacija.

Primorani smo, u vezi s ovim, podsjetiti na jednu gorku činjenicu. Slabost religijskih teorijskih motrenja o mnogim sadržajima koji su povezani s humano-društvenom sferom, u koju spadaju i obrazovanje i odgoj, predmetom je velike zabrinutosti osoba osjetljivih na društvena pitanja.

U ovom radu primijenjen je “analitički” metod u kojem se precizno pojašnjavaju značenja obrazovanja i odgoja, te se predstavlja lingvističko-terminološka upotreba izraza (pro)čišćenja i njegove najvažnije odrednice.

Obrazovanje i odgoj predstavljaju jednu od ozbiljnih i nužnih čovjekovih potreba u ljudskom okruženju, budući da je jedna od osobenosti čovjeka “učenje” i “prijemчивost za odgoj”, te bi se u definiranju njegove ličnosti moglo kazati da je on “stvorenje koje uči” i “stvorenje koje usvaja odgoj”. Kroz obrazovanje i odgoj težimo “procvatu” i “zrenju” čovjekovih raznovrsnih sposobnosti s različitih aspekata njegova bića.

Uopćeni cilj toga u islamu jeste pojava individue i društva po mjeri, na temelju kojeg će se realizirati središnji ciljevi. Da bi se dosegnuli ovi uzvišeni ciljevi, potrebno je promotriti principe obrazovanja i odgoja, od kojih su neki uopćeni i mogu se uzeti kao temelji kada je o obrazovanju i odgoju riječ. Ovi se temelji izvode na osnovu jedne vrste antropologije svojstvene islamskoj religiji, koja pruža objašnjenja u okviru svog domena. O ostalim imperativima primjene principa obrazovanja i odgoju koji nastaje na ovim temeljima, kao i oprobanim metodama u tom smislu, govorit ćemo drugom prilikom.

Nakon analiziranja značenja obrazovanja i odgoja, uzimajući u obzir definicije, kritička stajališta te mišljenja priznatih autoriteta o ovim pojmovima, u ovom radu spomenut će se tematika motrenja i na osnovu religijskih izvora i tekstova, prije svega Kur’ana časnog, kao i nekih predaja koje se odnose na temu rada. Autorova je želja da ova temeljna teorijska diskusija bude od koristi svima onima koji se u islamskome društvu bave ovako delikatnim i kompleksnim pitanjima obrazovanja i odgoja.

1. Značenje podučavanja

Kada je o znanstvenim radovima riječ, definiranje značenja i određivanje termina koji su predmet rada, uglavnom predstavljaju veoma bitan, donekle jednostavan segment. S jedne strane, definiranje termina

koji se odnose na predmet rada čini se jednostavnim, dok s druge, uzme li se u obzir veliki broj definicija koje o jednom terminu nude autoriteti iz određene oblasti, to se doima veoma kompliciranim. Bilo kako bilo, primorani smo čitatelju ponuditi objašnjenja značenja koja su predmet rada kako bi razumio njegov sadržaj, mada će to proizvesti pojavu novog definiranja termina.

1.1 Lingvističko značenje podučavanja

Ta'lim (تعليم) jeste glagolska imenica na oblik *taf'īl* koja je izvedena iz korijena *'ilm* (علم). Na lingvističkoj ravni znači podučavanje, tj. upoznati jedinku sa suštinom znanja (Albestani, 1364: 495; Almondžad: 526).

Neki od lingvista, kada definiraju ovaj pojam, navode tri njegove karakteristike: “ponavljanje”, “frekventnost” i “proizvođenje mentalnog utjecaja”. Oni smatraju da se podučavanje odnosi na pojam uz koji dolaze ponavljanje i frekventnost u smislu da se u svijesti učenika pojavi trag ovog procesa (Isfahani: fusnota o značenju termina *'ilm*; Zubejdi, 1414, 496:17). Pod mentalnim utjecajem ovdje se misli na prenošenje informacije od učitelja ka učeniku.

Neki su, pak, pažnju usmjerili ka “prenošenju informacije” i pojašnjavajući značenje izraza podučavanje (*ta'lim*), kazali: “Podučavanje je informiranje individue u cilju 'predodžbe značenja”, dok je učenje (*ta'allom*) “informiranost individue” o tome (Zubejdi, 1414, 496: 17). U ovoj definiciji, uopće uzevši, “informiranost individue” znači usvajanje poduke.

Sušтина je u tome da je *ta'lim* obavještavanje nekoga o nečemu, a *ta'allom*: učenje, usvajanje znanja, primanje obavještenja. Refleksija i primanje utjecaja jeste značenje sadržano u obliku *tafa'ol* (علمته): (تفعل) “Podučio sam ga i naučio je” (El-Šartuni, 1366, 19 i 20: 4).

Promotrimo li pažljivo značenja sadržana u dvama rečenim oblicima (*taf'īl* i *tafa'ol*) zapaziti ćemo bitnu značajku, a to je da ih ne treba motriti istoznačno, nego učenje (*ta'allom*) znači mentalno primanje utjecaja ili stjecanje informacije posredstvom podučavanja (*ta'lim*) ili obavještavanja nekoga o nečemu.

Autor djela: *Maqāyīs al-loġa* posredstvom rečenice “Naučio sam o nečemu kada sam usvojio znanje o tome” objašnjava značenje termina *ta'allom* (Mostafavi, 1368, 205: 8).

1.2 Kur'anska upotreba termina podučavanje

Različiti vidovi glagolske imenice *ta'lim* u Kur'anu časnom navode se više od 40 puta (vidjeti: Al-Baqara: 31 i 32; Ar-Rahmān: 2 i 4; Al- 'Alaq: 4 i 5; Al-Mā'ida: 4 i 110...). Upotreba termina podučavanje u Kur'anu Časnom uglavnom se odnosi na sferu mentalnoga i apstraktnoga, tj. prenošenje obavještenja kroz proces uzajamnosti, premda katkada podučavanje ima značenje vanjskog i osjetilnog opredmećenja, kao u dijelu ajeta: "I naučismo ga da pravi pancire" (Al-Anbiyā': 80).

Ovaj termin više se odnosi na čovjeka, mada se u nekim ograničenim slučajevima može odnositi i na životinje... "i ono što vam ulove životinje koje ste lovu podučili, onako kako je Allah vas naučio" (Al-Mā'ida: 4).

Glagolska imenica *ta'allom* u Kur'anu je upotrijebljena svega dvaput, i u obama slučajevima u značenju primanja utjecaja poduke; tj. u značenju jedne vrste "uzimanja" (أخذ) i "prenošenja informacije" (Al-Baqara: 102).

1.3 Terminološko značenje podučavanja

Najjednostavnije značenje termina "podučavanje" na lingvističkoj ravni motreno bi bilo: obrazovanje i naučavanje. Drugim riječima kazano, prenošenje informacija različitim načinima od učitelja – u jednom općem smislu – u svijest učenikā naziva se podučavanje.

U obrazovno-edukativnom smislu, učenik (podučavani) jeste primatelj znanjā koja mu se daju od strane učitelja (podučavatelja). U ovom slučaju mozak učenika – primatelja jeste poput spremišta u koje je ubačen jedan niz činjenica i informacija. Ili, obrazovanje je izraz za aktivnosti koje se s ciljem uspostave procesa učenja u primatelju podučavanja planiraju od strane učitelja i koje predstavljaju jedan uzajamni (pro)tok (Sejf: 14).

1.4 Definicija autora

Uzimajući u obzir dosada kazano, autor rada nudi slijedeću definiciju podučavanja: Podučavanje je proces uzajamnosti tokom kojeg učitelj kroz raznovrsne aktivnosti uz koje dolazi ponavljanje, frekventnost i postupnost kod primatelja ili podučavanog izaziva obaviještenost na mentalnoj razini.

Važne značajke sadržane u ovoj definiciji jesu:

1. “Podučavanje kao oblik procesa”: podučavanje je neprekidni tok i proces.
2. “Uzajamnost u podučavanju”: proces podučavanja praćen je jednim oblikom uzajamnog djelovanja između podučavatelja i podučavanog. Drugim riječima kazano, onaj koji daje informaciju jeste podučavatelj, a podučavani je njezin primatelj. Pružanje informacije od strane podučavatelja odvija se kroz niz aktivnosti, ali je, u konačnici, podučavani taj u čiju se svijest utiskuje ili ne utiskuje data informacija. U tom smislu, podjednako je važan trud podučavatelja kao i pregnuća podučavanog.
3. “Realiziranje raznih oblika aktivnosti u procesu podučavanja”: u procesu podučavanja odvijaju se različiti vidovi aktivnosti uz primjenu raznovrsnih sredstava kako bi se mogle prenijeti činjenice i informacije.
4. “Ponavljanje”, “frekventnost”: proces podučavanja praćen je ponavljanjem i frekventnošću. Jedan od razloga jeste činjenica da je čovjek sklon zaboravu.
5. “Postupnost”: postepena, ali i snažna spoznaja podučavanog o potrebi poduke.
6. “Prijenos informacije na mentalnoj razini”: tokom procesa podučavanja kod podučavanog se javlja mentalni utjecaj tokom kojeg dolazi do prijenosa informacije.

Važno je napomenuti da su razni oblici aktivnosti čiji je cilj naučavanje podučavanog nužni ali da, kada je o obrazovanju i odgoju riječ, to nije sasvim dovoljno. Stoga su, u osnovi, obrazovanje, podučavanje i učenje sredstva i faktori koji djeluju na odgoj čovjeka. U tom smislu, podučavanje je dio veoma osjetljivog i kompleksnog odgojnog procesa, ili je jedno od različitih sredstava odgoja. Moglo bi se kazati da je podučavanje jedno posebno sredstvo koje ima cilj odgojiti čovjeka, ili “odgoj čovjekovih sposobnosti u usvajanju znanja”.

2. Značenje odgoja

2.1. Lingvistička analiza termina odgoj

S obzirom na važnost odgoja, nužno je osvrnuti se na etimologiju termina kao i na vidove njegove upotrebe, posebno u Kur'anu časnom, kako bismo ustanovili stajalište islama o ovome.

Glagol "rabba" (رَبَّى) dolazi u značenjima: odgajati, pružiti odgoj, uzgojiti; uvećati / blagodat, vladati; učiniti boljim; upotpuniti i usavršiti. Imenica *rabb* (رَبٌّ) na lingvističkoj ravni znači: vladar; vlasnik; odgajatelj; gospodin i onaj koji popravlja, udešava; ono ishodište čije je svojstvo Bića biti potpun i dovesti sve stvoreno i čovjeka do one razine savršenstva koja im dolikuje (Qarib, 1366, 453: 1; Albestani, 1364: 225; Dahhoda: značenje termina); posjednik uzvišenosti; glava porodice, domaćin; posjednik (čega); gospodin; vladar; onaj koji udešava, uvećava; koji sakuplja (Almondžad: 243–244). Neki su leksemu *rabb* objasnili kroz četiri odrednice: vladar; stvoritelj; posjednik i o. k. popravlja (Hosravi Hoseini, 1366, 45:2, fus nota).

Tabresi u tefsiru sure Al-Fatiha dao je nekoliko značenja leksema *rabb*: poglavar; onaj kome se pokoravaju; vladar; posjednik (prijatelj); odgajatelj; onaj koji popravlja (Qarši, 1353, 43: 3). Fajjumi, u djelu *Al- Mesbāh al- monīr* donosi: "Ako se ova riječ pripiše nerazumnome, onda ima značenje vladar; a ako se pripiše razumnome, znači gospodin" (Mostafavi, 1368, 17: 4). Autor *Mizana za rabb* daje značenja: vladar i ravnatelj (Tabatabai, 1417, 24: 1).

Ibn Faris u djelu *Maqāyīs al-loġa* daje tri značenja leksema *rabb*:

1. popravljane čega: *rabb* u značenju vladar; stvoritelj i posjednik čega; a to znači onaj koji popravlja stvoreno i ono što je u njegovu posjedu;
2. nužnost spram čega: tj. stalno uz nešto. U ovom značenju *rabb* tj. stalna i neprekidna brižljivost i motrenje na stvari, što je u skladu sa prethodnim značenjem. Dakle, neki oblik postupnosti i kontinuiteta nužan je u pitanjima odgoja;
3. prispajanje jedne stvari drugoj; i ovo značenje korespondira s prethodnim i znači prisajedinjenje, pridodavanje, pridruživanje nečega nečemu drugom (Mostafavi, 1368, 18: 4).

Mostafavi nakon gore pobrojanog daje značenje koje upućuje na jednu suštinu, a to je: usmjeravanje stvari ka njezinoj potpunosti. U svom tumačenju lekseme *rabb* on smatra da je odgoj (*tarbiyat*) ono što popravlja i usmjerava neku stvar u pravcu upotpunjavanja (Mostafavi, 1371: 10).

Ovakvo tumačenje prihvatljivo je ukoliko je svaki aspekt čovjekova bića ponaosob: suštinski, akcidentalni, religijski i spoznajni prožet etičkim svojstvima i vrlinama, djelima i kodeksom ponašanja i važećim znanostima (Ibid). Jasno je da se usmjeravanje svake stvari ka potpunosti dešava shodno njezinim potrebama, njezinoj biti i razini punine (Mostafavi, 1368, 20: 4).

Baqer Šarif al-Qarši, u djelu *Nezām-e tarbiyatī eslām* značenje odgoja pojasnio je kroz tri aspekta: tjelesni, racionalni i etički (Qarši: 29 i 30).

Odgoj u ovom značenju nije namijenjen samo čovjeku nego obuhvaća životinjski i biljni, pa čak i svijet minerala. U Kur'anu časnom nebrojeno puta ponavlja se sintagma *Gospodar nebesa i Zemlje*.

Osnovno značenje glagolske imenice *rabb* na lingvističkoj ravni jeste odgoj i odgajanje; tj. proizvođenje stanja u nekoj stvari nakon nekog drugog stanja da bi ona dosegla krajnju tačku, potpunost i usavršenost. Dakle, *rabb* je glagolska imenica koja se u jednom metaforičkom smislu upotrebljava namjesto oblika participa aktivnog – *fā'el* (Esfahani: 184; Hosravi Hoseini, 1366, 40: 2).

Termin *rabb* u svome apsolutnom značenju odnosi se na sveto Božije Biće, ali kada je u genitivnoj vezi, odnosi se na drugoga osim Boga, kao u primjeru: *rabbod-dār* (رَبِّ الدَّارِ) - glava porodice.

Leksema odgoj (*tarbiyat*) glagolska je imenica od glagola druge glagolske vrste *rabbā* (رَبَّى) u značenju formiranje, uzgajanje, (pro)čišćenje, upućivanje (Ma'luf: 247); i također u značenju politika, liderstvo (Ma'luf: 243). Leksema *rabā* (رَبَّى) ima značenje: povećanje, rast i razvoj (Ma'luf: 247).

U djelu *Ketāb al-'eyn* korijen RBW (رَبَّى) uzet je u značenju: uzgojiti i othraniti (Al-Farahidi, 1414:649). Ovo značenje jasno ukazuje da se radi o tjelesnom uzgajanju ili othranjivanju. Ako se ovo značenje uzme iz korijena RBB, tada to znači stalno (uz) odgajanje čega kako bi ono doseglo krajnju granicu potpunosti. Ovo značenje obuhvaća kako tjelesni tako i duhovni odgoj.

Na temelju stajališta navedenih lingvističkih izvora da se zaključiti da leksema *rabb*, koja predstavlja korijen riječi odgoj (*tarbiyat*) sadrži

nekoliko glavnih značenjskih elemenata: vladavina; kreatorstvo; posjedništvo i stalno praćenje; udešavanje i popravljavanje; ravnateljstvo; gospodstvo; (do)vođenje do savršenstva; odgojiteljstvo; uvećavanje.

Uzimajući u obzir korijen riječi odgoj, njezino značenje bilo bi: pripremanje nužnih potreba za uvećanje i odgoj. Stoga, ona znači i othranjivanje djeteta i (pro)čišćenje; odnosno “glačanje” hrđavih moralnih svojstava, budući da moralno (pro)čišćenje može dovesti i do uvećanja čovjekova mekama i njegova duhovnog položaja.

Prema tumačenju autora *Mizana* ovoga kur'anskog ajeta: “Gospodar naš je onaj koji je svemu onom što je stvorio dao ono što mu je potrebno, zatim ga, kako da se time koristi, nadahnuo” (Tā hā: 50) može se zaključiti da je suština svake egzistencije uputiti je k onome što je jezgro punine u njezinu stvaranju, a kada je o čovjeku riječ, to je upućivanje ka punini vlastitoga bića na dunjaluku i ahiretu (Qarib, 1366, 453: 1).

Dakle, *Rabb* znači “Stvoritelj koji ravna”. On je i Tvorac, i Posjednik i Onaj koji gospodari onim što je u Njegovu posjedu; i Onaj koji popravlja; ustrojstvo i ravnanje u Njegovoj je ovlasti; objekt Svoga odgoja vodi do njemu potrebnog savršenstva. Element popravljavanja jedna je od nužnosti odgojnog procesa.

Stoga, što je Posjednik i Vladar jedne stvari i Gospodar jedne individue, te uloga odgajatelja te stvari i te individue, Njemu pripada, a postepeno termin *Rabb* poprima alegorijsko značenje u odnosu na rečeno (Borumand, 1380: 28).

Druga značajka jeste, budući da leksema *Rabb* sadrži nekoliko značenjskih elemenata, može se upotrebljavati u odnosu na jedno od značenja ili u odnosu na sva značenja u njemu sadržana.

Rabb nekada dolazi u značenju Vladar, nekada u značenju Stvoritelj, nekada u značenju Posjednik, nekada u značenju Onaj koji ravna i popravlja i nekada u značenju Odgajatelj, a ukoliko nema posebnog konteksta, imat će značenje “Stvoritelj koji ravna”.

2.2. Kur'anska upotreba termina odgoj

Pogledamo li u Kur'an časni, učit ćemo da korijen “RBY” ili “RBW” ne nosi značenje odgoja. Izvedenice od korijena “RBY” mogu se odnositi i na čovjeka čije je jedno od značenja tjelesno sazrijevanje i rast.

Jedan od islamskih autoriteta, pozivajući se na korijen riječi odgoj (*tarbiyat*) i njezino lingvističko značenje, smatra da se ona odnosi na tjelesni aspekt i kao dokaz navodi dva kur'anska ajeta: “Gospodaru moj,

smiluj im se, oni su mene, kad sam bio dijete, njegovali!” (Al-Isrā: 24) i “Zar te među nama nismo gojili dok si dijete bio” (Aš-Šu'arā': 18). On vjeruje da odgoj predstavlja samo tjelesno uzgajanje i potcrtava da je “odgoj ograničen samo na tjelesni aspekt” (Bahašti: 98). Autor djela *Seyrī dar tarbiyat-e eslāmī*, pozivajući se na rečene ajete, smatra da se termin odgoj u Kur'anu odnosi na tjelesni rast i razvoj (Delšad Tehrani, 1376: 23). Prema ovom stajalištu, kur'ansko značenje odgoja bilo bi tjelesno uzgajanje i razvoj.

Neki drugi, pak, smatraju da navedeni kur'anski ajeti pod odgojem podrazumijevaju i materijalni i duhovni rast i uzgajanje. Dr. Sejjed Mahdi Sane'i smatra da se ajet “Gospodaru moj, smiluj im se, oni su mene, kad sam bio dijete, njegovali!” nesumnjivo odnosi na odgoj majke i oca i da znači sazrijevanje materijalno-duhovnih potencijala, budući da su i komentatori Kur'ana ukazali na to (Sane'i, 1375: 13).

Ispravno je to da se rečeni kur'anski ajeti: “Gospodaru moj, smiluj im se, oni su mene, kad sam bio dijete, njegovali!” i “Zar te među nama nismo gojili dok si dijete bio” ne mogu shvatati u značenju apsolutnog tjelesnog uzgajanja i sazrijevanja. Doima se da izraz “uzgojiti (dijete)” kao jedno od značenja odgoja ne možemo shvatati isključivo kao tjelesni uzgoj i rast. U kur'anskoj rečenici datoj u obliku dove podrazumijeva se odgoj u općem smislu, tjelesni i duhovni, a jedan od njegovih aspekata jeste i tjelesni uzgoj. I faraon je tvrdio da je odgojio Musaa, a. s., na duhovnoj, racionalnoj i tjelesnoj razini.

Na temelju rečenoga, islamski odgoj, prema kur'anskoj upotrebi, jeste učiniti čovjeka božanskim i odgojiti božanski aspekt njegove ličnosti (Baqeri, 1370: 56).

2.3. Terminološko značenje odgoja

Termin odgoj sadrži širok i opsežan spektar značenja posredstvom kojih se potiču i njeguju nebrojeni potencijali skriveni u čovjekovoj ličnosti kako bi čovjek, kao pojedinačna jedinka, dosegnuo krajnju puninu prema vlastitim mogućnostima i sposobnostima.

Veliki broj autoriteta definirao je odgoj kao stvaranje preduvjeta i faktora za aktiviranje i razvijanje čovjekovih potencijala u željenom pravcu (Karimi, 1378: 49; Hamidi, 1382: 13; Šokuhi Jekta: 4).

Šehid Mottahari smatra da je istinski odgoj upravo uzgajanje; odnosno pokrenuti na djelovanje i odgojiti unutarne sposobnosti koje potencijalno egzistiraju u jednoj stvari (Mottahari, 1367: 33, 38).

Ova definicija, premda sasvim tačna, predstavlja uopćenu definiciju odgoja, drugim riječima kazano, u pitanju je lingvistička definicija, a ne terminološka odrednica.

Neki su dali potpuniju definiciju odgoja, smatrajući da je odgoj izbor odgovarajućeg obrasca ponašanja i govora, kao i uspostava nužnih uvjeta i faktora i potpora osobi koja je predmet odgoja kako bi ona mogla razviti i odgojiti cjelokupne potencijale skrivene u vlastitome biću i tako postupno napredovati ka željenome cilju i upotpunjavanju (Amini: 14).

Pojedini naučnici dali su drugačije objašnjenje ove definicije i kazali da je odgoj uklanjanje zapreka i uspostava okolnosti nužnih za razvoj čovjekovih sposobnosti u pravcu apsolutne punine (Delšad Tehrani, 1376: 24). Na temelju rečenoga, proces koji se odvija u odgajanju jeste stvaranje nužnih preduvjeta kako bi se postupno razvile čovjekove sposobnosti i aktivirale u pravcu doseganja svoje konačne punine (Ibid, 1378: 38).

Neki su, pak, smatrali da je odgoj središnji djelatni čin zrele jedinice koja nastoji olakšati sazrijevanje i napredak u jedinci koja je lišena toga, ali ima predispozicije da bude odgajana. Prema tome, odgoj, tj. njegovanje procesa odgajanja, jeste poduzimanje nužnih mjera u cilju osiguravanja uvjeta pogodnih za sazrijevanje i napredak (Šokuhi, 1367: 6).

Ova definicija odgoj izjednačava sa sazrijevanjem i napredovanjem. Čini se da olakšavanje toka sazrijevanja jeste jedan od rezultata odgojnoga procesa, a ne cjelokupan proces. Sazrijevanje je rezultat odgoja a ne sam odgoj.

Nekada se odgoj opisuje kao trud koji ulaže svako društvo u cilju nametanja svojih stavova i dominacije nad pojedincem (Sadiq: 15). Prema ovome stajalištu, odgoj je objelodanjivanje i aktiviranje urođenih sposobnosti stvorenja stoga što u biću svakog stvorenja postoje raznovrsni potencijali i sposobnosti koje, ukoliko se ne objelodane i ne dovedu do razine pojavljivanja i očitovanja, to stvorenje neće dostići vlastitu puninu (Sadiq: 191).

Ove dvije definicije nedvosmisleno stavljaju naglasak na društveni aspekt odgojnoga procesa. Odgoj je upravo uzajamni i djelatni odnos između pojedinca i društva u cilju prenošenja ranijeg naslijeđa društva potonjim generacijama. Ovo značenje odgoja veoma je blisko značenju obrazovanja.

Neki su termin odgoj objašnjavali i primjenjivali u odnosu na dijete i različite aspekte njegova uzgajanja. Tako npr. u jednoj definiciji, uzimajući u obzir lingvističko značenje termina, pod odgojem se smatra izvođenje djeteta iz prvobitnog stanja ili njegov izlazak iz samog sebe, što je u kasnijoj fazi poprimilo značenje “brižljivog nadgledanja”, koje se očituje u procesu uzgajanja i othranjivanja djeteta; nadgledanja njegova duha, usvajanja znanja ili pozitivnih navika (Kardan, 1370: 3).

Drugi su, pak, odgoj definirali kao uzgajanje djeteta na svim razinama njegova bića u šta se ubraja tjelesno, racionalno i moralno odgajanje (Hodžati, svezak I, 1366: 36, 37). Ovaj islamski autoritet na temelju rečene definicije odgoj je podijelio na tri razine: tjelesni, racionalni i psihički odgoj (Ibid: 40). Na drugome mjestu on daje precizniju definiciju odgoja i kaže da je odgoj djelatni čin koji razvija tjelesne, psihičke i racionalne sposobnosti čovjeka kako bi te sposobnosti s posebnim ustrojstvom i organizacijom – uz pomoć napora i truda odgajanika – sazrele i napredovale u skladu s vlastitim mogućnostima i sposobnostima (Hodžati, svezak II, 1366: 11).

Nema nikakve sumnje u valjanost ovih definicija, ali njihovo sužavanje samo na sferu odgoja djeteta nije ispravno. Odgoj je uopćeni pojam čiji je jedan aspekt uzgajanje djeteta.

Prema mišljenju nekih stručnjaka, islamski odgoj predstavlja spoznaju o tome da je Bog jedini Gospodar čovjeka i svijeta i odabiranje Njega kao svoga Gospodara i pokoravanje Njegovu gospodarenju a ne prihvatanje gospodarenja drugoga osim Njega (Baqeri, 1370: 53).

Definicija je veoma lijepo iskazana i to kroz upotrebu izraza “gospodarenje” (robūbiyyat) koji je izveden iz imenice Rabb (Gospodar) i koji u sebi skriva značenja vladavine, ravnanja, upravljanja, uzgajanja i odgajanja. U osnovi je temeljno pitanje i čovjeka i vjerovjesnikā pitanje gospodarenja. Koga ili šta čovjek treba uzeti za svoga gospodara? Prohtjeve nefsa? Mišljenje stvorenja? Oboje? Ili samo Boga Slavljena? Cilj vjerovjesnika bio je izgraditi čovjeka čije je precizno značenje skriveno u gospodarenju. Značenje islamskoga odgoja jeste izgraditi božanskoga čovjeka.¹

¹ Poslanici su bili oni koji su poučavali putevima i načinima postajanja istinskim čovjekom, a to znači poučavali su značenju gospodarenja. Poslanici se, u osnovi, nisu trudili objasniti Božije stvaranje jer, prema Kur'anu časnome, mušrici i Poslanikovi protivnici prihvatili su Božije stvaranje. “A da ih upitaš: ‘Ko je stvorio nebesa i Zemlju?’

U knjizi *Ponovni pogled na islamski odgoj*² dat je veoma lijep prikaz o ovoj temi (Baqeri, 1370: 48–53).

Obratimo pažnju da postoji širok spektar stajališta o terminološkom značenju odgoja. Uopćena terminološka definicija odgoja treba obuhvatati sva lingvistička značenja.

2.4. Pročišćenje i njegova značenjska razlika s odgojem

U Kur'anu časnom izraz podučavanje nekoliko puta naveden je uz jednu drugu leksemu, a to je “pročišćenje” (تَرْحِيمَة). Lingvističko značenje ove riječi jeste: popravljavanje, čišćenje i čistota, uvećavanje i rast (Ma'luf: 303; Albastani, 1364: 287; Mostafavi, 1368, 293: 4). Rageb u djelu *Mofradāt* kao osnovno značenje termina zekat navodi: “Rast prihoda berićetom Allaha uzvišenoga, vodeći pri tome računa o dunjalučkim i ahiretskim stvarima” (Rageb Esfahani: 213).

On zekat shvata kao božanski napredak koji potječe od berićeta Boga i koji se može odnositi i na dunjalučka i na ahiretska pitanja.

Mostafavi smatra da su sva navedena značenja u osnovi ove riječi ili su nastala na tragu osnovnog značenja te “pročišćenje” objašnjava kao uzrok i uvod u proces čišćenja; odnosno, on u obzir uzima samo značenja: smanjenja i uvećavanja. Smatra da je glavno značenje sadržano u “pročišćenju” udaljavanja od onoga što nije istina (Mostafavi, 1368, 4: 293).

Allame Tabatabai zastupa stajalište da “pročišćenje” znači čišćenje (*tathīr*) i to čišćenje u smislu odstranjivanja zaprljanosti (unutarnjih) i porokā. Riječ čišćenje u sebi sadrži i značenje izopačenih uvjerenja, kao širk i kufr, te niskih svojstava, kao oholost i škrtost; izopačenih djela, kao ubijanje, blud, pijenje (prijevod tefsira *Mizana*, 215: 2). Allame pročišćenje i čišćenje tumači na istoj ravni. On u fusnoti komentara drugog ajeta sure *Al-Ġumu'a* piše: “Riječ *pročišćenje* jeste glagolska imenica druge glagolske vrste i dolazi na oblik *tafīl*, a riječ zekat jeste glagolska imenica koja daje značenje ispravnoga rasta i razvoja; rasta koji je nerazdvojit od dobra i berićeta (Ibid, 179: 38).

Uzimajući u obzir tumačenje Allame Tabatabaija pročišćenje je jedna posebna vrsta odgoja; odgoja koji u sebe uključuje i uvjet

sigurno bi rekli: ‘Allah!’” (Lukmān: 25).

² * Knjiga pod navedenim naslovom u prijevodu Sabahudina Šarića štampana je u izdanju Naučnoistraživačkog instituta “Ibn Sina”, Sarajevo, 2009. (op. prev.).

ispravnosti. Neki smatraju da je pročišćenje zapravo odgoj (Mottahari, 1362: 10), dok drugi zastupaju stajalište da postoje razlike između odgoja i pročišćenja. Ovi potonji ističu da je odgoj samo uzgajanje djeteta i njegovo vaspitanje, što znači da se odnosi samo na djecu. Ali, pročišćenje je namijenjeno svima, ne samo djeci već i starijim osobama. Oni smatraju da je pročišćenje uzgajanje i napredak koji će čovjeka učiniti "božanskim", s ciljem postizanja dobra, berićeta, sreće i zadovoljstva, što će čovjeku koristiti u njegovu ovodunjalučkom, ali i životu na ahiretu. Dakle, ovo značenje razlikuje se od značenja odgoja, budući da u njemu nisu sadržane sve one potankosti i suptilnosti koje nalazimo kod pročišćenja. Odgoj je samo uvećavanje i to u izvanjskom smislu; tj. povećanje obima tijela, visine, dužine, težine (Behešti: 99).

Kada je riječ o pročišćenju, treba kazati:

Prvo. Ovo je termin koji je po prvi puta upotrijebljen u Kur'anu časnom, poput termina: namaz, post, Hadž... dakle, treba tragati za specifičnim značenjem koje u objašnjenju Zakonodavca ima posebno značenje.

Drugo. U Kur'anu se ne mogu pronaći dvije ili više riječi a da su one, uprkos razlikama u vanjštini i formi, u značenju i sadržaju potpuno sinonimne. Ovo općenito važi za svaki jezik, a posebno za kur'anski, koji je posljednji objavljeni sveti tekst. Pročišćenje se ne može u potpunosti uzeti kao čišćenje. Treba razumijevati značenjsku razliku koja postoji između ovih dvaju termina. Bitno je kazati da pročišćenje kao i čišćenje u sebi sadrži značenja manjkavosti i umanjivanja s jednom nijansiranom razlikom da, za razliku od čišćenja, pročišćenje nosi i značenja berićeta i uvećavanja. Kur'an časni upotrebom ove riječi kazuje: umanjivanje koje je sadržano u pročišćenju nije šteta i gubitak, budući da ono za sobom donosi uvećavanje koje je plod božijega berićeta.

Tačno je to da je u pročišćenju sadržano značenje čišćenja, ali je ova riječ značenjski mnogo snažnija. Pročišćenje znači upotpunjeno čišćenje. Ono osim značenja čišćenja akcentira i jedan drugi aspekt, a to je vrijednost i korisnost udaljavanja od (moralnih) zaprljanosti.

Dakle, pročišćenje jeste "božansko" očišćenje, čiji su plodovi uklanjanje zapreka na putu čovjekova napretka kako bi on krenuo stazom navlastito izabranog upotpunjavanja.

S druge strane, kazali smo da je jedna od nužnosti odgoja i njegovih značenjskih elemenata popravlanje. Popravlanje je upravo pročišćenje; odnosno uklanjanje zapreka u prirodnome razvoju i upotpunjavanju

prirođenom čovjekovu biću. Ako ovako motrimo, pročišćenje je uvod u odgoj i njegov nužan preduvjet. Nakon dostizanja pročišćenja započinje odgojni proces čovjekova upotpunjavanja.

Postoji jedna zanimljiva profinjenost, a to je da u Kur'anu časnom riječ pročišćenje dolazi uz riječ podučavanje i odnosi se na one kojima se poslanici obraćaju, dok nema nikakvih naznaka da se ova riječ odnosi i na vjerovjesnike božanske prirode. Poslanici su podučavani od Allaha i njihovo je pročišćenje Božije davanje, uzimajući u obzir njihovu neporočnost. Popravljanje i čišćenje ne sadrži značenje za nekoga ko je u okrilju Božije zaštite čist od grijeha i moralne zaprljanosti.³

Dakle, razlika između pročišćenja i odgoja nije u tome da li je riječ o "božanskom ili ne-božanskom" aspektu, o "ovosvjetovnom ili onosvjetovnom", o "tjelesnom ili duhovnom", o tome "da li je neko dijete ili odrasla osoba". Obratimo li pažnju na osnovnu definiciju i korijen triju termina: podučavanje, odgoj i pročišćenje – doći ćemo do zapažanja suptilnih i profinjenih značenja.

Pročišćenje znači povratak čistoj urođenoj prirodi koji otvara put za podučavanje i islamski odgoj. Poslanikovo učenje kur'anskih ajeta slušateljima pomagalo je u njihovu pročišćavanju da bi se stjecanjem pročišćavanja stvorili nužni preduvjeti za usvajanje poduke. Poduka je dio jednog šireg, kompliciranijeg i sveobuhvatnijeg procesa odgoja koji će čovjeku – odgajaniku, uz njegovo oslanjanje na unutarne potencijale, vlastita promišljanja i htijenja, pomoći na stazi upotpunjavanja.

2.5. Definicija autora

Uzimajući u obzir sve dosada kazano, odgoj je objelodanjivanje, aktiviranje i realiziranje raznovrsnih unutarnjih, čovjeku prirođenih sposobnosti i potencijala u željenome pravcu; to je uzajamni, kontinuirani i stalni proces između odgojitelja i odgajanika, koji se može odvijati kroz dva aspekta: pozitivan i negativan što, naravno, više ovisi o stanju odgajanikove nutrine. Drugim riječima kazano, kada se radi o odgoju, potencijali koji se skrivaju u biću poučavanoga zahtijevaju njegov vlastiti trud i zalaganje ali istovremeno i uputu i pomoć odgajatelja. U tom slučaju pomoć treba tražiti od potjecatelja, faktora i odgojnih elemenata izvan same jedinke. Ti faktori mogu biti dom i porodica koji predstav-

³ Vidjeti: An-Nisā': 13; Āli 'Imrān: 48, 79; Al-An'ām: 89.

ljaju prvi – i naravno – glavni temelj odgoja jedinke; različite obrazovne sredine u skladu s godinama...; religijske norme koje se predstavljaju u religijskim društvima; moral i društveni kodeks ponašanja, kolektivni obrasci, mas-mediji i također, ostali nepredviđeni faktori koji svjesno ili nesvjesno utječu na odgajanika u odgojnom procesu.

Prema mišljenju autora, odgoj je kontinuirani, stalni, postupni, dinamični i sveobuhvatni proces tokom kojega se, kroz jedan uzajamni odnos, razvijaju cjelokupni čovjekovi potencijali snagom odgajaničeve nutrine i ciljanim naporima odgajatelja. Kroz ovaj istančani proces, u skladu sa sposobnostima, mogućnostima i trudom odgajanika, stvaraju se nužni preduvjeti za razvoj, napredak i pozitivne promjene u cilju doseganja navlastito izabrane i njemu primjerene punine ličnosti.

U nastavku ćemo pojasniti datu definiciju.

a. Odgoj je kontinuirani, stalni i postupni proces.

Odgoj je proces; proces “Božijega gospodarenja” i “božanskoga odgoja”, usto, proces koji je kontinuiran i stalan i koji u okrilju društva poprima jednu uopćenu formu. Osnovni aspekti identiteta individue oblikuju se kroz uzajamni odnos s drugima i putem grupnih i kolektivnih odnosa.

Podučavanje i odgoj ne dopuštaju prekid niti odmor, već su kontinuiranost i stalnost obilježja napretka čovjekova odgojno-obrazovnog procesa. Osim napredovanja individue, koje je stalan proces, znanstvene promjene i pojava novih potreba zahtijeva više nego prije stalnost obrazovno-odgojnog procesa. S druge strane, nužan je i jedan oblik postupnosti i poznavanja razina, vodeći računa o odgajaničevim mogućnostima.

b. Odgoj je dinamičan proces.

Odgoj se treba odvijati kroz vremenski isplaniran i uravnotežen okvir koji će se temeljiti na poznavanju odgajaničevih predispozicija, njegovih potreba i afiniteta. U odgojnom procesu treba voditi računa o zahtjevima mjesta i vremena. Na to ukazuju i neke predaje u kojima se kaže da djecu treba odgajati u skladu s pravilima koja će se i stvarno razlikovati od pravila prethodnih generacija, jer su one stvorene za neko drugačije vrijeme koje se razlikuje od vremena potonjih generacija.

c. Odgoj je sveobuhvatan i svestran proces.

U odgojnom procesu primjenjuju se različite mjere i metode koje imaju cilj aktiviranja različitih potencijala čovjekova bića, a to znači aktiviranje potencijalnih sposobnosti odgajanika. U ovom procesu pažnja se poklanja razvoju individualnih sposobnosti uz usađivanje religijskih vrijednosti. To je sveobuhvatan i uopćeni proces koji se realizira s ciljem odgoja odgovornih pojedinaca i čovjekova ličnog napretka.

S druge strane, čovjekova ličnost objedinjuje osnovne aspekte: racionalni, društveni, emocionalni, tjelesni i duhovni. U svestranom i kontinuiranom odgojno-obrazovnom procesu svi navedeni aspekti trebaju koordinirano napredovati. Nijedan od njih ne smije biti zanemaren od strane odgajateljā. Čovjek koji napreduje samo u jednom pravcu bit će jednostran, što će biti pogubno kako za njega samoga tako i za društvo. Ispravno i razumno odlučivanje, uvažavanje kolektivnih standarda i odgovarajućih društvenih normi, čišćenje nefsa, savladavanje srdžbe i gnjeva, služenje ljudima, te zadobijanje Stvoriteljeva zadovoljstva i sl. – sve će to nastati kao plod svestranoga odgoja.

d. Odgoj iziskuje crpljenje potencijala odgajanikove nutrine.

Tokom odgojnog procesa posredstvom odgojnih faktora stječu se pogodni i odgovarajući uvjeti kako bi odgajanik osobno ulagao napore s ciljem aktiviranja vlastitih skrivenih potencijala i zadobijanja moralnih osobina i vrlina u pravcu doseganja željenoga i čovjeka dostojnog savršenstva. U principu, zakon čovjekova odgoja utisnut je u urođenu prirodu i karakter odgajanika i zadatak je odgajatelja da bude onaj koji će osigurati i pripremiti uvjete kako bi sam odgajanik, navlastito, krenuo u raskrivanje i realiziranje ljudskih svojstava i vrlina.

Stoga je u odgoju veoma važno da se odgajanik samoaktivira. Odgoj se oslanja na “samogibanje”, “samorealiziranje”, “samopoticanje” i “samousmjeravanje”, a odgajatelj je samo “pomagač”, “podstrekač”, “potjecatelj” i “usmjeravatelj”. Odgoj će polučiti plodove kada odgajateljevi napori i programiranje budu praćeni izraženijim trudom i djelovanjem odgajanika.

Temelj odgoja jeste poticanje slobodne volje odgajanika i pobuđivanje nade i pozitivne motivacije u njemu. Uz ovaj temelj, odgajatelj ulijevanjem nade i davanjem pozitivnog podstreka odgajaniku može uvećati njegovu motivaciju i želju za učenjem te kroz djelatnu interakciju

ukloniti nedostatke i manjkavosti. Ovim se naglašava uloga individualnih želja i htijenja u sveobuhvatnom procesu čovjekova odgoja. Odgajanik je ujedno i kreativan, a ne samo onaj koji je odgajan. Odgojni proces služi mu da bi spoznao svoje osobnosti i sposobnosti kako bi ih usmjerio ka upotpunjenju.

e. Odgoj dobiva smisao kroz interakciju između odgajatelja i odgajanika.

U odgojnom procesu nužan je uzajamni odnos između odgajatelja i odgajanika. U tom kontekstu, temelj je popravljnje sebe, na prvome mjestu, u odnosu na popravljnje drugih, ili samoizgradnja ličnosti djelatnika u oblasti odgoja i obrazovanja. Svaki djelatni čin odgajatelja: mišljenje, riječ, postupak ima (in)direktnu vezu na odgajanikovo djelovanje. Upravo stoga vlastita samoizgradnja treba biti predmetom pažnje odgojno-obrazovnih djelatnika. Dok čovjek ne popravi sebe, ne može se posvetiti popravljjanju drugih. Izgrađivanje i popravljnje unutarnjeg "carstva" prvi je uvjet izgrađivanja i popravljnja vanjskog "carstva". U cilju izvršenja zadaće obrazovanja i odgoja, te izgradnje čovjekove ličnosti, obrazovno-odgojni djelatnici, prije svega drugog, trebaju popraviti sebe i pročistiti vlastiti nefis kako bi njihov utjecaj polučio veće rezultate.

Možda bi se u ovom kontekstu mogla motriti i kur'anska preporuka o uzdržavanju od samohvalisavosti. Kur'anski imperativ jeste ne predstavljati se čistim i bezgrešnim (Al-Nağm: 32); a u jednom drugom ajetu, s izvjesnom dozom čuđenja, spominju se ovakve osobe (An-Nisā': 49).

U jednoj Poslanikovojoj, s. a. v. s., predaji kaže se da, ko god je uvjeren da je najbolji čovjek, on je od najgorih ljudi (Madžlasi, 398: 70).

Također, uzdržavati se od ismijavanja i izrugivanja drugih (*Al-Huğurāt*), jedna je od važnih preporuka Kur'ana. Jedan od savjeta koje je hazreti Hidr dao Musau, a. s., bio je da ne prekorava nikoga zbog pogrešaka i da plače nad vlastitim greškama (Madžlasi, 383: 73). U jednom broju ajeta ukoravanje i grđenje drugih (zbog eventualne greške) oštro se zabranjuje, a onome ko tako čini, prijete se da će prije smrti iskusiti istu takvu grešku (*Tanbih al-Havatir*: 91; Madžlasi, 384: 73; Kolejni, 359: 2).

f) Odgoj dovodi do pozitivnog napretka i preobražaja

Odgoj je čovjekovo podlaganje gospodarenju i postajanje božanskim čovjekom. Odgoj je stvaranje predispozicija za čovjekov potpuni napredak i preobražaj i njegovo usmjeravanje na stazu Božije bliskosti i njemu primjerenog upotpunjavanja, po vlastitome izboru. Odgoj je proces čija je konačnica "božanstvenost" čovjekova i zadobijanje titule "halife Božijeg".

Uz već navedene značajke, najvažnija zadaća odgajatelja na koju trebaju staviti težište jeste:

Prvo. Odgoj svakog pojedinca predstavlja specifičnost njega samoga i svako treba biti odgajan na temelju vlastitoga karaktera i strukture ličnosti. Drugim riječima, u procesu odgoja ne mogu se svi svrstati u jedan kaluf. Jedan od važnih principa u odgoju i obrazovanju jeste uvažavanje individualnih i realnih razlikā.

Neki stručnjaci ove individualne razlike kao određujući faktor čovjekova ponašanja podijelili su na četiri kategorije:

1. genetsko-nasljedni faktori koji nemaju veze sa usvajanjem znanja, kao tjelesna konstrukcija;
2. fiziološki ili faktori koji se odnose na funkciju organa, kao tjelesne bolesti, karcinom mozga npr.;
3. psihološki faktori, kao emocije, motivacioni faktori;
4. društveno-kulturni faktori, kao kodeks ponašanja (Šoari Nažad, 1368: 17).

Pored toga, zbog razlika u spolovima, a na temelju posebnih odlika svakog od njih, treba primijeniti posebne odgojne metode za muškarce, odnosno žene.

Drugo. U ovom procesu ne treba omalovažavati i ignorirati lične sposobnosti i mogućnosti odgajanikā. Oni koji se odgajaju trebaju nutrinom svoga bića biti pripravnici za usvajanje znanja.

Treće, svi djelujući faktori trebaju se uzeti u obzir u kompliciranom odgojnom procesu. Neki su od njih unutarjni faktori odgajanikā, a vanjski faktori jesu odgajatelji, roditelji, društvo, mediji...

Četvrto, važno je skrenuti pažnju na činjenicu da je osjetljivi proces odgoja sveobuhvatan i da obuhvata sve slojeve čovjekova bića. Zanimarimo li bilo koji od ljudskih aspekata u ovom procesu, suočit ćemo se s jednostranom osobom čiji će odnos sa samom sobom, društvom, okruženjem i Bogom Slavjenim biti manjkav.

Peto, ne smije se zaboraviti postupnost u obrazovanju i odgoju te njegova primjena u skladu sa zahtjevima starosne dobi odgajanikā i razinom njihove zrelosti.

U ovom kontekstu veoma je važno u obrazovno-odgojnom procesu voditi računa o osnovnim zahtjevima odgajanikā, uvažavajući razinu njihove zrelosti. Djeca i tinejdžeri u svakoj fazi razvoja imaju osnovne potrebe. Tako, npr., izražavanje “svoga ja” jedna je od potreba doba djetinjstva prisutna u svim razvojnim etapama odgajanja. Odgajatelj može u cilju aktiviranja i interakcije usvajatelja u procesu obrazovanja polučiti korist iz ovoga.

Drugi primjer djetetove osnovne potrebe jeste “potreba za ljubavlju”. Ukoliko ne zadovolji ovu potrebu, odgajatelj ne može uspostaviti odnos s odgajanicom i prenijeti mu svoju odgojnu poruku. Utjecaj na racio i mišljenje drugih uglavnom se dešava nakon što se prodre u njihovo srce. Ljubav prema odgajanicima preporučuje se i u Kur’anu, uz jasno i kategorično sučeljavanje s protivnicima. Žestina spram nevjernika i međusobna ljubav neke su od osobinā Poslanikovih sljedbenika (Al-Fath: 29).

3. Značenje obrazovanja i odgoja

Obično se termini obrazovanje i odgoj donose zajedno. Odgoj je, u osnovi, sinonim za latinski pojam *edukacija*, tj. obrazovanje i odgoj (Arijanpur Kašani, 1368, 679: 1). Ova dva termina značenjski su jednaka i zasigurno da proizlaze jedan iz drugoga. Ne treba ih se odvajati, budući da oba označavaju proizvod jednog djelovanja. Termin edukacija znači: odgajati, prenositi znanje, podučavati, poslati u školu, vaspitati, dati obrazovanje i odgoj (Ibid). Možda zbog ovako preciznog definiranja neki smatraju da se pročišćenje i obrazovanje ili obrazovanje i odgoj odvijaju zajedno i da ih se ne može odvojiti, kao što se u engleskom jeziku pod pojmom edukacija podrazumijevaju obrazovanje i odgoj (Šari’atmadari, 1364:3).

Za ovaj engleski pojam ne može se pronaći jedan ekvivalent, nego se koristi sintagma od dviju riječi: obrazovanje i odgoj. Pravilno je, stoga, da se ove dvije riječi nikada ne odvajaju jedna od druge jer su obje proizvod jednog djelovanja.

Uvažavajući ovu činjenicu, neki su “obrazovanje i odgoj” definirali kao jedan pojam. Tako je, prema jednoj definiciji, obrazovanje i odgoj skup napora, prilika, mogućnosti i programa od formiranja zametka

do posljednjeg daha života u cilju razvijanja potencijalnih mogućnosti jedinke, u svim njezinim aspektima, kako bi dosegnuo najveći mogući kapacitet (Bepažoh, 1379: 17).

Jedan od islamskih autoriteta smatra da je obrazovanje ogranak odgoja. On kaže: “Obrazovanje, tj. opismenjavanje, informiranje, instruiranje, podučavanje u cijelosti znači prenošenje znanja od jednoga ka drugome. Odgoj je, pak, aktiviranje sposobnosti i njihovo potpuno dovođenje do punine. Usporedimo li obrazovanje s odgojem, dolazimo do zaključka da je obrazovanje ogranak odgoja.” (Širazi, 1360: 21). Neki su smatrali da je obrazovanje temelj odgoja: “Odgojena osoba jeste ona koja je iskazala prijemčivost za obrazovanje. Prema tome, obrazovanje je temelj odgoja, a odgoj je polučivanje koristi iz sposobnosti” (Hajeltaš, 1350: 144).

U ovoj definiciji pojma edukacija (obrazovanje i odgoj) naglasak je stavljen na ulogu odgajatelja, dok bi se moglo kazati da je uloga odgajanika temeljna. Prenositelj pomaže samo odgajanju primatelja i kroz uspostavljanje pogodnog terena za primateljevo usvajanje znanja, uz motivaciju i podstrek, u procesu njegova napredovanja i odgajanja glavnu ulogu imaju njegove vlastite želje i aktivnosti.

Neki uopće nisu uzimali u obzir razliku između ovih dvaju pojmova nego su ih smatrali sinonimima (Rahbar, 1377: 57).

William James kaže: “Odgoj predstavlja ustrojavanje ljudskih potencijala koji mu osiguravaju etičko vladanje u materijalnoj i duhovnoj sferi života, dok se obrazovanje ograničava na saznanja koja učitelj prenosi učeniku. Međutim, saznanja i informacije ne mogu stalno biti jedan snažan i utjecajani faktor u djelovanju i ponašanju. Čovjekova saznanja mogu biti djelotvorna i konstruktivna, ukoliko nađu primjenu u njegovu životu i kodeksu ponašanja.” (Hodždžati, svezak II, 1366: 17).

U svetom tekstu Kur’ana i predajama, kad god se govori o obrazovanju i odgoju, na prvo mjesto stavlja se *pročišćenje* (تَزْكِيَة) (Vidjeti: Al-Baqara: 151; Āli ‘Imrān: 164; Al-Ġumu’a: 2; Al-’Alaq: 1–5) možda stoga što se želi podsjetiti na važnost vraćanja spoznaje čovjekovoj čistoj urođenoj prirodi. U Kur’anu časnom riječ *Rabb* upotrebljava se da označi Gospodara Slavljenog, ali i drugo osim Njega. *Rabb* u svom osnovnom značenju jeste odgoj i poduka; ali ne u tom značenju da je odgoj prihvatljiv bez poduke. Zanimljivo je da u većini ajeta u kojima se ove dvije riječi spominju, na početku se naglašava: “da im ajete Njegove kazuje”, a potom “da ih očisti i da ih Knjizi i mudrosti nauči”.

4. Saputništvo obrazovanja i odgoja u posvemašnjoj stupnjevitosti prednosti odgoja nad obrazovanjem

Izrazi podučavanje i odgoj u različitim formama spominju se u Kur'anu časnom. Ove dvije riječi u četirima kur'anskim ajetima našle su se jedna uz drugu. Kao primjer navest ćemo: Al-Ġumu'a: 2; Al-Baqara: 129; Āli 'Imrān: 164. Allame Tabatabai u komentaru drugog ajeta sure Al-Ġumu'a piše: "Ovdje je pročišćenju prethodilo podučavanje Knjizi i mudrosti, ali u Ibrahimovoj dovi (Al-Baqara: 129) podučavanje prethodi pročišćenju... Pročišćenje na razini odgoja i izgradnje čovjeka prethodi izučavanju znanosti i zbiljskih spoznaja ali na razini realiziranja i očitovanja znanost i spoznaja dolaze prije pročišćenja." (Tabatabai, 265:19).

Izvanjski motreno, podučavanje ima vremensku prednost nad odgojem, ali odgoj u smislu stupnjevanja ima prednost nad podučavanjem. Mada podučavanje vremenski prednjači nad odgojem, ono je ipak sredstvo odgoja i ostavlja veliki trag na odgojni proces. Oba ova fenomena međusobno su harmonična i nužno potrebna jedan drugome i u složenom i osjetljivom odgojno-obrazovnom procesu pomažu čovjeku na stazi njegova upotpunjavanja u dosezanju Božije bliskosti.

Imam Homeini (r. a.) o "saputništvu" podučavanja i odgoja i o većem stepenu odgoja nad podučavanjem kaže: "Odgoj dolazi prije obrazovanja. Ako i ne bude prethodio, onda treba biti naporedo s obrazovanjem jer njegova razina prednjači." (Homeini, 212: 12).

Nadalje kaže: "Ono što je važno u odgojno-obrazovnom procesu jeste da idu jedno uz drugo. Inače, samo obrazovanje nema nikakve koristi i čak je ponekad i pogubno. Šta učiniti sa znanstvenikom koji je poguban za čovječanstvo? Svijet danas izgara u vatri znanja štetnih znanstvenika. Sva ona razorna oružja, bombe i rakete napravili su upravo znanstvenici. Stoga znanje treba ići uz pročišćenje. Zsigurno je da pročišćenje ima prednost nad znanjem." (Homeini, 19: 189–190).

Iz stajališta koje je o obrazovanju i odgoju izložio imam Homeini (r. a.) uočava se jedna vrsta suštinske prednosti odgoja nad obrazovanjem. Kada govorimo o suštinskoj prednosti, time ne mislimo da se odgoj i pročišćenje trebaju dogoditi na početku, i da nakon toga treba krenuti za obrazovanjem. Čak, odgoj u toj posvemašnjoj suštinskoj prednosti i prednjačenju u smislu stepenovanja i u sebi sadrži jedan oblik "kašnjenja" koje proizlazi odatle da se nikakav odgoj ne može dogoditi bez

obrazovanja i da su oboje nužno potrebni jedno drugome. U principu, rasprave o tome šta prethodi, a šta dolazi poslije neće riješiti nijedan problem. U realnom procesu i obrazovanje i odgoj idu jedno s drugim i dovode do čovjekova sazrijevanja i punine.

Uistinu je krajnji i konačni cilj islamskoga odgoja robovanje, a svi ostali ciljevi očituju se iz toga. Svrha stvaranja jeste robovanje, ne obredoslovlje, a cilj je odgoja oblikovanje roba, a ne pobožnjaka. Najuzvišenije svojstvo plemenitoga Poslanika je da je “rob”. To je uzvišeni proces, profinjen ali kompliciran, koji će čovjeka, ukoliko mu se prikloni, izbaviti od svih za njega prijetećih faktora i dovesti ga do “doline božanske bliskosti” i božanstvenosti. Čak i pri izgovaranju u namazu dijela kelimei-šehadeta, koji se odnosi na poslanstvo, vjernici prvo očituju Poslanikovo robovanje, a potom očituju i njegovo poslanstvo: “Ešhedu enne Muhammeden ‘abduhu ve resuluhu”.

Rob i *Gospodar* (‘abd i Rabb) dva su međusobno povezana pojma i nijedan se ne može motriti bez onoga drugog (Baqeri, 1370: 66). Stoga je dosezanje robovanja temeljna esencija čovjeka, a gospodarenje je srž toga: “Robovanje je suština srži gospodarenja” (Gejlani, 1366: 536); tj. postajanje jednog “počela” i “konačnice”. S kur’anskog aspekta, u osnovi je Pravi put upravo robovanje: “već robujte meni; to je Put pravi” (Ya-sîn: 61). Zanimljivo je da Kur’an časni onoga ko traga za bliskošću i Njegovim zadovoljstvom ubraja među svoje posebne “robove” (‘ibādī): “Vrati se Gospodaru svome zadovoljna, a i On tobom zadovoljan, pa uđi među robove Moje...” (Al-Fağr: 28–29)♦

Mohammadali Barzanoni

Religious Quest for the Meaning of Education and Upbringing

Summary

As the necessities in human life, education and upbringing are factors that help man on his journey along the path of humanity. In light of the sublime aims that religion sets for man, education and upbringing are the foundation of the path towards one’s own self-realisation.

This paper will examine the etymology of education and upbringing, as well as the Qur’anic use of the term *purification* (تزكیه), which is semanti-

cally close to the term *upbringing*. Additionally, the paper will present authoritative opinions on terminological boundaries of the two notions, and offer at the end a selection of definitions and present some of the key elements of those definitions.

Key words: education, upbringing, purification, education and upbringing, education and Islamic upbringing.

Literatura

1. Āriyānpour Kašānī, 'Abbās (1368), *Farhang-e dānešgāhī englīsī – fārsī*, uz suradnju: Menočeher Āriyānpour, Tehrān: Amīr Kabīr
2. Amīnī, Ebrāhīm (1372), *Eslām wa ta'līmotarbiyat*, Tehrān: Enteshārāt-e anğoman-e ouliyā wa morabbiyān
3. Borūmand, Seyyed Mahdī (1380), *Šiwehāy-e ta'līm dar Qor' ān wa sonnat*, Rašt: Enteshārāt-e Ketāb-e mobīn
4. Hāyerī Širāzī, Mohyid-dīn (1360), *Tarbiyat-e eslāmī*, Enteshārāt-e daftar-e tahkīm-e wahdat
5. Xomeīnī, Rūhollāh, *Sahife-ye Emām*, svezak 19, Tehrān: Wezāret-e farhang wa eršād-e eslāmī
6. Šarī'atmadārī, 'Alī (1364), *Osūl wa falsaf-e ta'līmotarbiyat*, Tehrān: Amīr Kabīr
7. Sadīq, 'Īsā (1347), *Tārīx-e farhang-e Orūpā*, Mašhad: Našr-e mo'llef
8. Šo'ārī, Nežād, 'Alī Akbar (1368), *Mabāniy-e rawānšenāxtī-ye tarbiyat*, Tehrān: Mo'assese-ye motāle'āt wa tahqīqāt-e farhangī
9. Tabātabāyī, Mohammad Hossein (1417), *Almizān fī tafsīr al-Qor' ān*, Beyrūt: Mo'assese al-'alamī lilmatbū'āt
10. 'Askarī, Sezzed Mortazā, *Estelāhāt-e eslāmī*, Tehrān: Enteshārāt-e mağma'-e 'elmī eslāmī
11. Hošyār, Mohammad Bāqer (1335), *Osūl-e āmūzešoparwareš*, Tehrān: Enteshārāt-e Dānešgāh-e Tehrān